יתרו*

א. עה"פ[1] „כה תאמר לבית יעקב ות־גיד לבני ישראל" איתא במכילתא „כה תאמר לבית יעקב אלו הנשים ותגיד לבני ישראל אלו האנשים, דבר אחר כה תאמר לבית יעקב בלשון רכה אמור ראשי דברים לנשים ותגיד לבני ישראל ותדקדק עמהם"[2].

וצריך ביאור: מלשון המכילתא („דבר אחר כו'"[3]) מוכח שיש כאן שני פירושים, ותמוה — מה הם שני הפירושים בכתוב? הרי אלה שני ענינים שונים, דבתחילה מפרש מי הם „בית יעקב" ו„בני ישראל" — „אלו הנשים . . אלו האנשים" — ואח"כ מפרש אופן הדיבור לבית יעקב — בלשון רכה, ואופן הדיבור לבני ישראל — תדקדק עמהם.

והנה במדרש רבה[4] עה"פ איתא: כה תאמר לבית יעקב אלו הנשים א"ל אמור להם ראשי דברים שהם יכולות לשמוע, ותגיד לבני ישראל אלו האנשים א"ל אמור להם דקדוקי דברים שהם יכולין לשמוע.

ולפום ריהטא נראה שזהו כפירוש ה־שני במכילתא (או הרכב של שני הפירושים).

ויש להבין כוונת המדרש, (א) שמש־מיט הלשון „בלשון רכה", (ב) מוסיף „שהם יכולות לשמוע" (וכן אצל האנשים מוסיף „שהם יכולין לשמוע").

ולכאורה נראה דהמכילתא והמדרש פליגי מה אמר משה לנשים, דלהמדרש אמר להן רק „ראשי דברים", ואילו לה־מכילתא אמר (גם) דברים „רכים", וכמ"ש במפרשים[5] דהיינו דברי פיוס, כלומר, הסברת מעלת המצות[6] ושכר קיומן כו'[7].

[ויש להוסיף, שמפרש"י עה"ת משמע ד„לשון רכה" כולל שני ענינים — הן דברי פיוס כו' והן „ראשי דברים", שגם הם נקראים „לשון רכה" כיון שקל ל־הבינם.

וז"ל רש"י על הכתוב: „לבית יעקב אלו הנשים תאמר להן בלשון רכה, ות־גיד לבני ישראל עונשין ודקדוקין פרש לזכרים, דברים הקשין כגידין" — היינו א) שלא פירט פירוש ד„לשון רכה", ב) ב„תגיד לבני ישראל" כתב „עונשין ודק־

*) וכ"ב שבט — יום היאצ"ט של הרבנית הצדקנית מרת חי' מושקא בת כ"ק אדמו"ר (מהוריי"צ) ע"ה ז"ל, אשתו של — יבלח"ט — כ"ק אדמו"ר שליט"א. המו"ל.

1) פרשתנו יט, ג.

2) במכילתא לפנינו מסיים „ואמור להם". ו־ליתא ביל"ש כאן (רמז רעו).

3) הגר"א לא גריס תיבות „ד"א", אבל כ"ה בכל דפוסי המכילתא, וכן ביל"ש עה"פ.

4) שמו"ר פכ"ח, ב.

*) כולל הדפוסים שלא הובאה בהם באמצע הדרשה „כה תאמר לבית יעקב בזכות יעקב ותגד לבני ישראל בזכות ישראל" (ראה מכילתא מהדורת האראוויטץ).

5) ראה יפה תואר (השלם) לשמו"ר.

6) וראה מדרש שכל טוב בפי' „ראשי דברים" — „מצות קלות בלשון רכה ודברי נחת שלא יוכבדו בעיניהם".

7) ועדמ"ש ברמב"ם הל' תשובה פ"י ה"ה, וב־ארוכה בפיהמ"ש פ' חלק באופן לימוד שלא לשמה דקטנים ונשים.

דוקין", ומשמע קצת דמפרש ד"לשון רכה" לנשים כולל שני הענינים[8]: א) הפכם של עונשין, דהיינו שאמר שכרן של מצות; ב) הפכם של "דקדוקין" — רק אמירה ודיבור כלליים, כלל המצות[9].

וצריך ביאור טעם פלוגתת המכילתא והמדרש אם אמר לנשים רק "ראשי דברים" או שאמר (גם) דברים "רכים" ע"ד שכר מצוות כו'.

גם יש לדייק, שבמדרש מתחיל "אלו הנשים" ואח"כ מפרט "אמור להם ראשי דברים כו'" (וכן ב"ותגיד לבני ישראל", מפרש תחילה "אלו האנשים" ואח"כ מפרט תוכן הדיבורים — "אמור להם דקדוקי דברים"), ואילו במכילתא (בפירוש השני) מתחיל בתוכן הדיבורים "בלשון רכה כו'" ומסיים שזהו "לנשים".

ב. ויש לומר נקודת הביאור בזה:

שני הפירושים במכילתא חלוקים בהטעם שעניני התורה[10] נאמרו בשני אופנים — "תאמר" ו"תגיד": לפירוש הראשון — סיבת התחלקות זו היא מצד מקבלי התורה, "אלו הנשים . . אלו האנשים"; דהחילוק בתכונת נפשם של נשים ואנשים הביא שני אופנים (סוגים) במסירת דברי תורה: משא"כ לפירוש השני, החילוק באופן מסירת התורה יסודו בהחפצא של הדברי תורה, דכן נדרש מצד התורה, שתחילה צריכים למסור "ראשי דברים" של תורה, ורק אח"כ את ה"דקדוקים"; ואח"כ מוסיף הכתוב, ששני סוגים אלו בד"ת מתחלקים לשני סוגים בבנ"י, מקבלי התורה — "כה תאמר ("לשון רכה . . ראשי דברים") לבית יעקב" (לנשים), "ותגיד לבני ישראל ותדקדק עמהם".

ועפ"ז יש לומר, שהמדרש לא אתי (כפי שמשמע משטחיות הלשון) כפירוש השני במכילתא, אלא אדרבה, מפרש ומבאר הפירוש הראשון במכילתא, שטעם התחלקות זו, "אלו הנשים . . אלו האנשים", הוא לפי שתלוי במה שיכולין לשמוע, כלומר: מצד התורה עצמה אין הכרח שתהי' חלוקה זו, אלא שכיון שצריכים למסור התורה לבנ"י, אנשים ונשים, לכן חלק משה את מסירת התורה לכל סוג לפי מה שהוא יכול לשמוע.

ואין סתירה לזה מהא שגם במדרש נקט אותו הלשון שבמכילתא — "ראשי דברים", ומשמע שלשניהם (המכילתא

---

8) ביפ"ת (הארוך) שם מפרש דבמכילתא אומר שני דברים: א) ב"לשון רכה שלא יפרש להם העונשים אלא יקריב בלשון רכה ופיוסים כי טוב עבוד אלקים ושכרן גדול"; ב) ו"ראשי דברים היינו שאפילו מעשי המצוה לא יפרש לגמרי וכו'". "וכן יראה מלשון רש"י בחומש שכתב לבית יעקב אלו הנשים בלשון רכה כו' לשון רכה לחוד ולא הביא רש"י רק השטה הא' שבמכילתא כו'". ונראה שמפרש מ"ש רש"י "עונשין ודקדוקין" ש(עיקר) כוונתו לעונשין (דכיון שהתחיל רש"י ב"עונשין" ולא ב"דקדוקין", משמע דדקדוקים הם פרט בעונשים). ועצ"ע.

9) ולהעיר ממדרש לקח טוב: שציוהו לאמר לנשים בנחת ולהנעים המצות ותגיד לבני ישראל המצות ודקדוקיהם דברים שהן קשין כגידים כו', ועוד יש לומר מה כה תאמר אלו ראשי דברים כו' ותגיד כל הענינים והעונשים והאזהרות כו'.

10) לפי פשטי' דקרא, מש"נ "כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל" קאי על הדברים שב-

---

פסוקים אלו (ד-ו) [וראה מפרשי התורה (צרור המור. תולדות יצחק. ועוד) מה שמבארים שני האופנים בפסוקים אלו]. אבל להמכילתא והמדרש קאי על ד"ת עצמם (פרטי המצות, שכרן ועונשן) כמ"ש במפרשי המדרש, ובמדרש לקח טוב ושכל טוב כאן. וכ"ה להתנחומא ס"פ מצורע: הנשים קבלו את התורה תחלה שנאמר כה תאמר לבית יעקב כו'. וראה מג"א או"ח סקפ"ז סק"ג. ולהעיר משבת פז, סע"א ובחדא"ג שם ד"ה בתחלה.

(פי' הב') ומדרש) נאמרו אותם הדברים לנשים – כי לא הרי „ראשי דברים" שב־מדרש כהרי „ראשי דברים" שבמכילתא.

ג. הסברת הענין:

בגדר „ראשי דברים" – שני אופ־נים[11]:

א) „ראשי דברים" ע"ד מחז"ל[12] „לעו־לם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה", דרב הלומד עם תלמידו, צריך לצמצם את כל אריכות השקו"ט וריבוי הפרטים, בתוך „ראשי דברים", דברים קצרים, כדי שיוכל התלמיד לקבלם.

ב) „ראשי דברים" שהם, אדרבה, ה־כלל שממנו מסתעפים כל פרטי הענין. וע"ד לשון המשנה שהוא „דבר קצר וכולל ענינים רבים"[13], שכל פרטי ה־שקו"ט שבגמרא נרמזים בלשון המשנה.

וכן מצינו גם במתן תורה, שבתחילה ניתנו עשרת הדברות, שהם כללות כל התורה כולה, ד„כל תרי"ג מצות בכלל עשרת הדברות הן"[14]. ובזה גופא, רק שני דברות הראשונות, „אנכי ולא יהי' לך", מפי הגבורה שמענום[15], כי הם „כללות כל התורה כולה" (ד„אנכי כולל כל רמ"ח מ"ע ולא יהי' לך כולל כל שס"ה מל"ת")[16] – כי זהו סדר נתינת ה־תורה, שהתחלתה היא באמירת ה„כל־לים", „ראשי דברים", שבהם נכללים כל הפרטים.

[ועפ"ז יש לבאר מה שארז"ל[17] שב־תחילה אמר הקב"ה כל עשרת הדברות בדיבור אחד, ורק אח"כ נאמרו כל ה־דברות בפ"ע, „שחזר ופירש על כל דיבור ודיבור בפני עצמו" – דלכאורה תמוה: כיון שחזר ופירש כל דיבור בפ"ע, מה טעם הוצרך לאומרם תחילה בדיבור אחד מה שאין האוזן יכולה לשמוע? – אלא שזהו סדר נתינת התורה מאת הקב"ה, דתחילה ישנו ה„כלל גדול" של כל התורה כולה, שכל התורה כולה היא רק „דבור אחד"[18], ואח"כ בא הפי־רוט של התורה: תחילה לעשרת הדב־רות, כל דיבור בפני עצמו, ואח"כ ל־תרי"ג מצות, ובזה גופא – ריבוי פרטי המצוות, עד „ועלמות אין מספר"[19]].

וזהו החילוק בין „ראשי דברים" שב־מכילתא ל„ראשי דברים" שבמדרש: ב־שניהם מדובר ב„כלל" שבתורה, אלא שבמדרש קאי בכללי התורה „שהם [ה־נשים] יכולות לשמוע", היינו דברים קצרים שהתלמיד יכול לקבל, דכיון שנשים דעתן קצרה לכן אומרים להן רק „ראשי דברים" ולא ריבוי הדקדוקים: ואילו „ראשי דברים" במכילתא היינו „ראשי דברים" בעצם, כללי התורה ש־מהם מסתעפים כל פרטי התורה [ולפי המכילתא כללי התורה שייכים לנשים דוקא, כדלקמן].

ד. עפ"ז נמצא שיש הבדל יסודי בין המכילתא והמדרש באופן שייכותם של נשים לדברי תורה:

---

11) ראה בארוכה לקו"ש ח"כ ע' 87 ואילך. וש"נ.

12) פסחים ג, ב.

13) רמב"ם בפיהמ"ש בהקדמה ד"ה אחר כן ראה להסתפק.

14) פרש"י משפטים כד, יב.

15) סוף מכות.

16) תניא רפ"כ.

17) פרש"י פרשתנו כ, א ממכילתא שם. וראה הפרטים והדיעות באופן אמירת עשה"ד – תו"ש פרשתנו חט"ז במילואים ס"ג וד'. וש"נ.

18) להעיר מלקו"ש ח"ח (ע' 88 ואילך), ב־ביאור פרש"י נשא (ז, יט) מיסודו של ר' משה ה־דרשן.

19) שה"ש ו, ח. שהש"ר שם.

להמדרש ניתן לנשים רק „מה שהם יכולות לשמוע", היינו רק הדברים השייכים להן; משא"כ להמכילתא, שלא נזכר התנאי „שהם יכולות לשמוע", הרי אדרבה, ניתן לנשים העצם של תורה וכללי', „ראשי דברים" שמהם מסתעפים הדקדוקים שנאמרו לאנשים.

ויש לומר שיש בזה נפק"מ לענין מצות עשה שהזמ"ג שנשים פטורות מ־הן[20] (וכן ת"ת שנשים פטורות ממצות ת"ת[21]):

לפי המדרש — מלכתחילה לא ניתנו להן ענינים אלה, היינו שאינן מצוות עליהן כלל, כי לא ניתן להן אלא „מה שהם יכולות לשמוע";

משא"כ להמכילתא, כיון שניתן להם „ראשי דברים", דהיינו כללי כל התורה כולה, הרי שייכות הנה לכל התורה כו־לה, והפטור הוא רק בענין קיומן במע־שה, אבל נתינת התורה ומצוותי', הרי כל התורה ומצוותי' (גם מ"ע שהזמ"ג)[22] ניתנו גם לנשים[23], וזה שאינן חייבות בעשייתן אינו ממעט כלל בהנתינה והקבלה.

ויומתק עוד יותר ע"פ מ"ש האריז"ל[24] ש„בעשות הזכר את המצוה אין מהצורך שגם הנשים תעשנה לבדה כי כבר נכללת עמו בעת שעושה אותה המצוה . . אבל מל"ת כו'", ומסיים „וז"ס מה שארז"ל[25] אשתו כגופו דמיא", וכדאי' גם בזהר[26] שהאיש והאשה כל אחד לעצמו הוא „פלג גופא"[27] [וענין זה הוא לא רק

---

20) קידושין כט, א (במשנה). וש"נ. רמב"ם הל' ע"ז פי"ב ה"ג.

21) קידושין שם, ב. רמב"ם הל' ת"ת פ"א הי"ג. שו"ע יו"ד סרמ"ו ס"ו. הל' ת"ת לאדה"ז פ"א סי"ד.

22) ראה תו"ש פרשתנו עה"פ (יתרו אות נ).

23) וי"ל שהוא לא רק לדעת בן עזאי שחייב ללמד את בתו תורה (סוטה כ, א. וראה תו"ש שם), אלא גם לר"א והלכתא דלא ילמד אדם את בתו תורה, ה"ז מציווי חכמים שרוב נשים כו' (סוטה שם. רמב"ם טושו"ע ושו"ע אדה"ז שם), הרי שניתן להם כל התורה*. וכ"מ מזה ש„אשה שלמדה תורה יש לה

*) לא רק הלכות הצריכות שזה גם נשים חייבות ללמוד. ויכולות לברך ברכת התורה (אגור הובא בב"י או"ח סמ"ז. שו"ע אדה"ז שם בסוף הסימן), היינו שחייבות ב(לימוד ה)תורה ולא רק

שכר כו'" (ל' הרמב"ם שם. וש"נ. וראה התחלת לשון אדה"ז בהל' ת"ת שם) ומוכח דשייכת להן. אלא שלא נצטווה ללמדה (ודוחק). וגם ע"פ ציווי חכמים דלא ילמד אדם בתו כו' — ראה פרישה שם סקט"ו: אבל אם למדה לעצמה אנו רואות שיצאו מהרוב כו'. וראה בהנסמן לעיל הערה 10.

24) טעהמ"צ פ' בראשית. שער מאמרי רשב"י לתקו"ז תס"ט. וראה אוה"ת בא ע' שמט־שנ. פינחס ע' א'קצט־א'ר.

25) מנחות צג, ב (וראה תוד"ה ידו שם). ברכות כד, א. וש"נ. זח"ב קיז, ריש ע"ב.

26) ח"ג ז, ב. קט, ריש ע"ב. רצו, א.

27) והרי ענין זה נאמר גם לסניף להלכה שנשים אומרות ברית ותורה בברכת המזון — „כיון שאין נקרא אדם אלא כשיש לו אשה . . הרי הזכר ונקבה הם גוף א' לפיכך יכולות לומר על בריח הזכרים שחתמת בבשרנו וכן תורתך שלמדתנו על למוד הזכרים" (שו"ע אדה"ז או"ח סקפ"ז ס"ז, מב"י (בדק הבית) הובא במג"א שם סק"ג). וצ"ע, שביאור זה סותר הביאור דלעיל (הערה 23) — דבאם לומדות בעצמן למה זקוקות לפעולת „למוד הזכרים" (וראה מג"א שם).

בתור הכשר לקיום מצות שלהן (ש„חייבות ללמוד מצות שלהן **לידע היאך לעשותן** כו'") — ראה בארוכה לקו"ש חי"ד ע' 37 ואילך (ולהעיר מב"י יו"ד סשמ"ם סד"ה ומ"ש וכל העומד).

•) בשו"ע אדה"ז הובא זה כטעם **הא'** (ואח"כ מוסיף „ועוד שגם הנשים צריכות ללמוד מצות שלהן לידע האיך לעשותן . . כמ"ש בסי' מז"). — אבל מזה שבסי' מז (שזהו מקומו של חיוב התורה דנשים) לא הזכיר אדה"ז כלל הא ש„הזכר והנקבה הם גוף א'", מוכח, שאינו ענין **להלכה**, והובא כאן (בהל' ברהמ"ז) רק **לסניף** ראי' כו'.

בנשים נשואות אלא גם בבנות ישראל שלא נישאו עדיין*[27], כי כיון שאיש ו־אשה יחד הם נשמה אחת[28], וכ״א בפ״ע הוא „פלג גופא״, הרי גם לפני חיבור שני החצאים יחד, מהני המעשה של האיש ל„חציו השני״, להאשה].

ה. עפ״ז יש לבאר הטעם שרק ב־מכילתא מקדים „בלשון רכה״, משא״כ במדרש: „לשון רכה״ היינו דברי פיוס, כנ״ל. וי״ל שהכוונה לזה גופא שנאמר להם שהן שייכות ל„ראשי דברים״, ד־היינו עצם וכללי התורה [ועפ״ז מ״ש במכילתא „בלשון רכה אמור ראשי דב־רים״, היינו שאמירת „ראשי דברים״ זהו ה„לשון רכה״, ודלא כנ״ל ס״א]. ולכן, להמכילתא שבסדר זה ניכרת מעלת ה־נשים על האנשים, שרק להם אומרים „ראשי דברים״, כללי התורה, לכן מוד־גש במכילתא שאמר לנשים „בלשון רכה״, המעלה בנשים על האנשים: משא״כ להמדרש הוא להיפך: „כה תאמר לבית יעקב״ מורה על הצמצום והירידה של דברי תורה לנשים, שאין מגלים להן ד״ת כאנשים כי אין יכולות לשמוע כ״כ, ולכן השמיט במדרש ביטוי זה.

ועפ״ז מובן גם המשך לשון המדרש, שלאחרי פירוש זה ממשיך „ד״א למה לנשים תחילה שהן מזדרזות במצות״, דלכאורה אינו מובן: בפירוש הא׳ לא נזכר כלל ע״ד הקדמת נשים לאנשים, ומהי כוונת המדרש „ד״א למה לנשים תחילה״? וע״פ הנ״ל י״ל שכוונת המדרש היא, שהקושי בפירוש הא׳ במדרש הוא, דכיון שאין אומרים לנשים אלא מה שיכולות לשמוע (שזהו פחות מאנשים), א״כ „למה לנשים תחילה״[29]? ולכן מפרש המדרש שיש ענין שמצד זה הנשים קודמות — „שהן מזדרזות במצות״.

אמנם לפירוש השני במכילתא אתי שפיר בפשטות טעם הקדמת נשים ל־אנשים, כי זהו סדר נתינת דברי תורה, שבתחילה באים כללי התורה („ראשי דברים״), ואח״כ הפרטים (כמו בעשה״ד כנ״ל).

ו. אמנם זה צריך ביאור — למה לה־מכילתא נאמרו „ראשי דברים״, „כללי התורה״, לנשים דוקא, ולא לאנשים?

ויש לומר, שזהו בהתאם למעלה כללית שמצינו בנשים לגבי האנשים ב־ענין עבודת ה׳ בכלל. דהנה אנו רואים שאצל נשים יש יותר בגילוי אמונה בה׳ ויראת ה״[30], שאף שהטעם לזה בגלוי הוא לפי „שאין שכלם חזק כל כך (שלכן) קרובים (יותר) לקבל באמונה (פשוטה) ועושות בלי חקירה״[31], הרי שורש הענין הוא לפי שמאירה אצלם האמונה כפי שהוא מצד הקב״ה.

ואולי י״ל שמטעם זה חילוק בענין היחס, שעצם וכללות ישראל תלוי דוקא בהאם, שהנולד לאם ישראלית הוי ישראל (גם כשהאב אינו יהודי), ורק ה־פרטים והחילוקים בבני ישראל גופא, כהן לוי ישראל, תלויים ב(משפחת) האב.

וכיון שהתומ״צ ניתנו לישראל דוקא, לכן, להאם שבה תלוי קדושת ישראל, היתה נתינה מיוחדת של כלל התורה, „ראשי דברים״, שהם שייכים לאמונה

---

*27) ראה גם המשך חייב אדם לברך תרל״ח רפכ״ז (באופן אחר קצת).

28) ראה זח״א פה, ב. צא, ב. ועוד.

29) ראה מפרשי המדרש (יפה תואר ועץ יוסף) שם. ואכ״מ.

30) ראה אוה״ת (יהל אור) תהלים ע׳ תלה. נ״ך ח״ב ע׳ תתקכו.

31) ל׳ פי׳ מהרז״ו בשמו״ר שם.

בה' ויראת ה' כו' (שהם כלל כל התורה כולה, ובלשון הכתוב[32] "ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה ליראה את ה' גו"): ולהאב שבו תלויים החילוקים ודרגות פרטיות דישראל, ניתנו לו ב־מיוחד הדקדוקים, פרטים דתומ"צ.

ויש לומר, שזה גופא הטעם שהנשים פטורות מקיום מ"ע שהזמ"ג, כי במצות גופא, הרי מל"ת ומ"ע שאין הזמ"ג, לא נמשכו ובאו בפרטי הגבלות הזמן כמ"ע שהזמ"ג, ולכן נשים להיותן שייכות ב־ייחוד לכלל התורה והמצות, חייבות רק במל"ת ומ"ע שאין הזמ"ג.

[ואולי י"ל שזהו תוכן ביאור האריז"ל ש"אין מהצורך שגם הנשים תעשנה לבדה, כי כבר נכללת עמו בעת שעושה אותה המצוה", כי ענין זה שבעסק ה־תורה ומצות, הפעולה בפרטי הגבלות הזמן, שייך ל"פלג גופא" השני — חלק הזכר של הנשמה].

והנה כתיב "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות"[33], דכשם שהי' ביצי"מ, שבשכר (בזכות) נשים צדקניות שבאותו הדור נגאלו ישראל ממצרים[34], ועל ידי זה[35] קבלו כל בני ישראל את התורה (ד"בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים על ההר הזה"[36]), כן הוא בגאולה העתידה לבא, שבזכות נשים צדקניות[37] יוצאים מהגלות הזה, וזוכים ללמוד תורתו של משיח, שילמד תורה את כל העם כולו, למקטנם ועד גדולם, שלימודו יהי' באופן של ראי'[38], ילמד הכלל גדול שבתורה, וידוע שלעתיד יתגלה עצם פנימיות התורה, במהרה ב־ימינו ממש.

(משיחות ש"פ יתרו תשמ"ה, כ"ה אייר תשד"מ)

32) ואתחנן ו, כד.

33) מיכה ז, טו.

34) סוטה יא, ב. במדב"ר פ"ג, ו.

35) ראה גם פדר"א פמ"א "לך אמור לבנות ישראל כו' שדרכם של אנשים הולכים אחר דעתן של נשים" (וברד"ל שם). וראה תנחומא ס"פ מצורע (הובא לעיל הערה 10).

36) שמות ג, יב.

37) ראה יל"ש רות (רמז תרו בסופו) "אין ה־דורות נגאלין אלא בשכר נשים צדקניות שיש בדור". וראה כתבי האריז"ל (שער הגלגולים הקדמה כ. ל"ת וס' הליקוטים עה"פ שמות ג, ד) דדור האחרון דגלות הוא גלגול דור יוצאי מצרים.

38) ראה לקו"ת צו יז, א ואילך. שער האמונה פנ"ט ואילך. וראה רמב"ם הל' תשובה פ"ט ה"ב.